

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

ISSN: 1302-6879

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2017 SAYI/NUMBER: 35

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue:35 – Sayfa / Page:
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 12.06.2017 Kabul/Accepted:18.07.2017

**İBN DÂ'Î ER-RÂZÎ'NİN *TEBSIRATU'L-'AVÂM FÎ MA'RİFETİ
MEKÂLÂTÎ'L-ENÂM* ADLI ESERİNDE İSLAM
MEZHEPLERİNİ TASNİFİ**

**THE CLASSIFICATION OF ISLAMIC SECTS IN IBN DÂ'Î
ER-RÂZÎ'S *TEBSIRATU'L-'AVÂM FÎ MA'RİFETİ
MEKÂLÂTÎ'L-ENÂM***

Arş. Gör. Zeynep ALİMOĞLU SÜRMELİ
Fırat Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi

Öz

Milel ve Nihal alanında farklı itikadi mezheplere mensup âlimlerce birçok eser kaleme alınmıştır. Bazı istisnalar hariç tutulacak olursa bu alandaki eserlerin tamamı Arapçadır. Bu makalede konu edindiğimiz İbnDâ'î er-Râzî'ye (VII. asır/XIII. asır) nispet edilen *Tebşiratu'l-'Avâm fî Ma'rifeti Mekâlâti'l-Enâm* adlı eser, bu husustaki istisnalardan biridir. *Tebşiratu'l-'Avâm*, İmâmî bir isme ait olup Farsçakaleme alınmış bilinen tek makâlât eseridir. Bu nedenle özgün olacağı ve alana katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu makalede, *Tebşiratu'l-'Avâm*'da mezheplerin tasnifi ve işleniş biçimi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milel ve Nihal, Farsça, İbnDâ'î er-Râzî, *Tebşiratu'l-'Avâm*, İmâmî.

Abstract

There are a lot of Works written by scholars from different schools of theology in the field of Milal and Nihal. Apart from some exceptions, all of the works in this field are in Arabic. The topic of this article, *Tebşiratu'l-'Avâm fî Ma'rifeti Mekâlâti'l-Enâm* which is attributed to Ibn Dâ'î er-Râzî, (7th cent./13th century) is one of the exceptions on this issue. *Tebşiratu'l-'Avâm*, is the only makâlât work with an Imamî name known to have been written in Farsi. For this reason, the classification of the sects in *Tebşiratu'l-*

'Avâm and the way of this is done is examined in this study with the belief that it will be distinctive and contribute to the field.

Keywords: Milal and Nihal, Farsi, Ibn Dâ'î ar-Râzî, Tabsıratu'l-'Avâm, İmâmî.

Giriş

Milel ve Nihal alanında Farsça kaleme alınmış iki eserden biri İbnDâ'î er-Râzî'ye(VII. asır/XIII. asır) nispet edilen *Tebsıratu'l-'Avâm fî Ma'rifeti Mekâlâti'l-Enâm* adlı eser; diğeri ise Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Ubeydullah el-Hüseynî el-Alevî'nin (V. asır/XI. asır)*Beyânu'l-Edyân* adlı eserdir. Her iki eser de Abbas İktbal tarafından neşredilmiştir. İki eser arasında kıyaslamada bulunan İktbal, *Beyân'l-Edyân*'ın dilinin daha edebî olduğunu ve eserin daha kadîm olduğunu söyler. *Tebsıratu'l-'Avâm*'ın ise mezheplerle ilgili daha tafsilatlı bilgi verdiğini ve müellifi İmâmî olup *Milel ve Nihal* alanında Farsça olarak kaleme alınmış en kadîm eser olduğunu söyler(İktbal, "Mukaddime-i Nâşir", 1945, s. I).¹

Beyânu'l-Edyân'nın mezhepleri tasnifi üzerine ülkemizde çalışma yapılmış ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. (Kaplan, 2013, ss. 45-91).²*Tebsıratu'l-'Avâm*ile ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmış olmaması,bizi bu çalışmayı yapmaya yöneltmiştir. Farsça kaleme alınmış, varlığından haberdar olduğumuz iki makâlât eserinden biri olması hasebiyle*Tebsıratu'l-'Avâm*önemli bir kaynak eserdir. Bu nedenle *Tebsıratu'l-'Avâm*'ın müellifini ve eserde mezheplerin işleniş biçimini bu makalede inceleme konusu edindik. *Tebsıratu'l-'Avâm*'a dair elimizdeki tek nüsha, Abbas İktbal'in neşridir. Farklı baskıları bulunmakla beraberbiz bu çalışmamızda h. 1364/m. 1945 tarihli ikinci baskısını kullanacağız.³

Eserin Kaleme Alındığı Dönem

Müellif, İsmailiyye'yi anlattığı bölümde Fâtimîlerin yıkılığından ancak kendi zamanında Hasan Sabbah'ın taraftarlarının

¹Abbas İktbal, bu bilgileri,tashih etmiş olduğu *Tebsıratu'l-'Avâm*'ın mukaddime bölümünde vermektedir. *Beyânu'l-Edyân*, Abbas İktbal'den önce Fransız müsteşrik Schefer tarafından da neşredilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Abbas İktbal, "Mukaddime-i Nâşir" *Tebsıratu'l-'Avâm fî Ma'rifetiMekâlâti'l-Enâm*, I.

²Doğan Kaplan, *Beyânu'l-Edyân* hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmış ve bu çalışmasını, mezheplerle ilgili bölümlerin çevirisinde bulunduğu bir makale halinde yayımlamıştır.

³ Ancak Abbas İktbal, (ö. 1956) ilk baskı için esere yazdığı mukaddimedeki ikinci baskı için herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Bu, her iki baskı arasında herhangi bir değişiklik olmadığını gösterse de sayfa numaralarında değişiklik olabilme ihtimaline binaen bunu belirtme gereği duyduk.

varlıklarını koruduklarından söz eder (İbnDâ'î er-Râzî, 1945, s. 183).Fâtımîlerin h. 564/1169'da yıkıldıklarını (Eymen, 1995, XII/232) hesaba katarak müellifin bu eseri h. 564/1169 senesinden sonra kaleme almış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Abbas İkbâl ise Hasan Sabbah'ın taraftarlarına dair verdiği bilgiden hareketle Alamut kalesinin Hülagu tarafından yıkıldığı h.653/1255 senesinden önce eserin kaleme alınmış olduğu yorumunda bulunur(İkbâl, "Mukaddimeî Nâşir", 1945, s. III-V).

Eserin kaleme alındığı dönem hakkında fikir veren bilgilerden biri ise müellifin muhtelif yerlerde Fahreddîn er-Râzî'den söz etmesidir. Bu yerlerden birinde Râğıb'ın⁴Şafi'î'nin ashabınınmütekaddimûnundanFahreddîn er-Râzî'ninise müteahhirûnundanolduğunu söyler. Birinde ise Fahreddîn er-Râzî'ninHevarizm Camii'ndeki bir konuşmasından söz eder(İbnDâ'î er-Râzî, 1945, s. 120, 175, 253). Bubilgileri yorumlayan Abbas İkbâl, Râzî'nin h. 544/1149 yılında doğduğunu da hesaba katarak Hevarizm Camii'nde vaaz ve nasihatta bulunduğu en az otuz beş kırk yaşında olduğunu, dolayısıyla olayın gerçekleştiği tarihin en erken h. 580 senesi olduğu çıkarımında bulunur. Ayrıca İbnDâ'î er-Râzî, AbdullâtifHacendî adında bir şahıstan da söz eder. Abbas İkbâl, yaptığı araştırmalar sonucun da bu şahsın İsfehan'da etkili olan Hâcendeyân hanedanına mensup h. 580/1184 yılında vefat eden Ebu'l-Kasım SadruddînAbdullatîf b. Muhammed Hacendî olduğu neticesine ulaşır. Müellifin eserinde kendisinden söz ederken geçmiş zaman sigası kullanmasından ve yukarıda bahsi geçen nedenlerden hareketle eserin h. 580 yılından sonra kaleme alındığını söyler (İkbâl, "Mukaddimeî Nâşir", 1945, s. IV). Bu durumda Abbas İkbâl'in tespitine göre eser, altıncı asrın sonu ile yedinci asrın başlarında kaleme alınmıştır.

Tebsıratu'l-'Avâm'ın Müellifi

Müellif, mukaddime kısmında kendisini Murtezâ b. Dâ'î el-Hasenî olarak tanıtır (İbnDâ'î er-Râzî, "Mukaddime", s. 1). Abbas İkbâl, elindeki yazmalarda metin içerisinde müellifin adına dair herhangi bir bilgi bulunmadığını; yazmalardan birinde sonradan ilhak edilmiş olan "İlmu'l-Huda lakabı ile bilinen SeyyidMurtezâ" ibaresinin yer aldığını birinde ise haşiye kısmında "Murtezâ b. Dâ'î el-

⁴Râğıb dediği ve bir tefsirinin olduğunu söylediği kişi Rağıb el-İsfehâni olmalıdır.Vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir.Bazı kaynaklar vefat tarihini h. 502 olarak zikreder ancak h. beşinci asrın başlarında vefat etmiş olduğu söylenir. Bkz.Ziriklî, *A'lam*, II/255; Ömer Kara, "Râğıb el-İsfahâni", *DİA*, XXXIV/398.

Hasenî” ibaresinin yer aldığını söyler. Bu bilgi dışında eserde müellifin kimliğine dair hiçbir bilgi geçmez.

Seyyid Murtezâ İlmu'l-Hudâ adlı kişinin eserin müellifi değil de mütercimi olduğuna dair bir bilgi Britanya Müzesi'ndeki bir yazma eserde geçer. *Keyfiyyâtu'n-Nesh* adlı bu mecmuada Seyyid Ebû Turâb adında bir kişi tarafından *Ensabnâme* adlı bir eserin h. 653/1255 yılında İran'da basıldığından ve ondan kısa bir süre sonra Seyyid Murtezâ İlmu'l-Hudâ adındaki bir şahsın *Tebşiratu'l-'Avâm*'ı Arapça'dan Farsça'ya tercüme ettiği bilgisi yer alır (İkbal, “Mukaddimei Nâşir”, 1945, s. VIII). Eserin adının Arapça, dilinin Farsça olması eserin Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiş olma ihtimalini gündeme getirir. Ancak yukarıdaki bilgi tek başına Seyyid Murtezâ İlmu'l-Hudâ adındaki şahsın eserin mütercimi olduğunu göstermez. Bu ismin mütercim olduğunu kabul etme durumunda müellifin kimliğine dair elimizde bulunan tek bilgi de ortadan kalkacaktır. Bu nedenle mukaddime kısmında geçen Murtezâ b. Dâ'î el-Hasenî adlı şahsın eserin müellifi olduğu kanaati ile hareket edeceğiz.

Tabakât eserlerinde hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız müellifin, adına dair verdiği bu kısa bilgi, kimliğine dair çeşitli yorumlara sebebiyet verir. Mukaddime'de yer alan bu ibareden dolayı eser, Seyyid Şerîf Ebu'l-Kasım Ali b. Huseyn b. Murtezâ'ya (436/1045) ve Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'ye (ö.505/1111) nispet edilmiştir. Eserdeki bilgilerden yola çıkarak eserin telif edildiği dönemi belirleyen Abbas İkbal, eserin aidiyetine dair yürütülen bu tahminleri fahiş birer hata olarak niteler. Bunun dışında eserin muhtelif şahıslara aidiyetine dair kaynaklara yansıyan bilgileri tek tek ele alarak değerlendirmeye tabi tutar. Nâşir eserin Seyyid Murtezâ b. KâsımDa'î el-Hasenî'ye nispeti hususunda bazı soru işaretleri bulunduğunu, bu hususun yeni bilgilerin bulunması ile aydınlığa kavuşabileceğini eldeki malumatın şu anda konu ile ilgili bilgi boşluğunu doldurmakta yetersiz kaldığını söyler (İkbal, “Mukaddimei Nâşir”, 1945, s. II, V-IX).

Eserin İçeriği

Müellif, Mukaddime kısmında eseri telif ediş nedeninden söz eder. Uzun bir süredir kendisinden bu alandaki âlimlerin eserlerinden yararlanarak Fars dilinde, Ashab-ı Makalât'ın görüşlerine, milletler ve dinlere dair muhtasar bir eser yazılmasının talep edildiğini ancak bir türlü bunu yapamadığını, ısrarların artması üzerine bu eseri kaleme aldığını söyler (İbnDâ'î er-Râzî, 1945, s. 1-2). Ancak hangi eserlerden yararlandığına dair herhangi bir açıklamada bulunmaz. Eseri neşreden

Abbas İkbâl'in tespitlerine göre müellif eserinde Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin(ö. 429/1037) *el-Fark beyne'l-Fırak* adlı eseri ile Şehristânî'nin(ö. 548/1153)*el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserlerinden yararlanmışır (İkbâl, "Mukaddime-i Nâşir", 1945, s. X).

Müellif, *Tebşîratu'l 'Avâm fi Ma'rifeti Mekâlâti'l-Enâm* adlı eserini yirmi altı bölüme ayırdığını söyler ve her bir bölümde hangi konuları işlediğini şu şekilde sıralar:

Birinci bölüm: Felsefeciler ve onların emsali hakkındadır. (4-12)

İkinci bölüm: Mecusiler hakkındadır. (13-21)

Üçüncü bölüm: Yahudiler, Sabiiler ve Hristiyanlar hakkındadır. (22-27)

Dördüncü bölüm: İslam fırkalarının aslı ve görüşleri hakkındadır. (28-35)

Beşinci bölüm: Hariciler hakkındadır. (36-46)

Altıncı bölüm: Mu'tezili fırkalar hakkındadır. (47-55)

Yedinci bölüm: Cehm b. Safvan'ın görüşleri hakkındadır. (56-58)

Sekizinci bölüm: Mürciilerin görüşleri hakkındadır. (59-61)

Dokuzuncu bölüm: Neccâriyye'nin görüşleri hakkındadır. (62-63)

Onuncu bölüm: Kerrâmiyye'nin görüşleri hakkındadır. (64-74)

On birinci bölüm: Müşebbihe'nin görüşleri hakkındadır. (75-86)

On ikinci bölüm: Ehl-i Tenasuh'un görüşleri hakkındadır. (87-90)

On üçüncü bölüm: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in görüşleri hakkındadır. (91-95)

On dördüncü bölüm: Onların üçüncüleri ve dördüncüleri hakkındadır. (96-107)

On beşinci bölüm: İbnKüllâb ve Eş'arî'nin görüşleri hakkındadır. (108-121)

On altıncı bölüm: Sûfilerin görüşleri hakkındadır. (122-133)

On yedinci bölüm: Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde andığı Cüneyd'in sözleri hakkındadır. (134-141)

On sekizinci bölüm: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in nebiler ve rasuller ile ilgili görüşleri hakkındadır. (142-166)

On dokuzuncu bölüm: Kendilerine Şia denen İslam fırkalarından ikinci grubun görüşleri hakkındadır. (167-193)

Yirminci bölüm: Hakkı batıldan ayırma hakkındadır. (194-199)

Yirmi birinci bölüm: İmamiyye'nin görüşleri hakkındadır. (200-211)

Yirmi ikinci bölüm: Fedek olayı hakkındadır. (212-225)

Yirmi üçüncü bölüm: Hadisler ve mevzu olanları hakkındadır. (226-250)

Yirmi dördüncü bölüm: Beni Ümeyye'nin rezaletleri hakkındadır. (251-260)

Yirmi beşinci bölüm: Ehl-i Adl ve Cebr hakkındadır. (261-267)

Yirmi altıncı bölüm: İmamiyye mezhebinin bazı meseleleri hakkındadır. (268-272)

Mezheplerin Tasnifi

İslam fırkalarının aslı ve görüşleri hakkındaki dördüncü bölüme yetmiş üç fırka hadisi ile başlayan müellif, hadisi şu şekilde zikreder:

“Yahudiler Musa'dan sonra yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de benden sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir fırka hariç hepsi helak olacaktır.”

Müellif, yetmiş üç fırka hadisinin meşhur varyantında geçen Hristiyanların yetmiş iki fırkaya ayrıldıklarına dair kısmını zikretmez. İftirak hadisinin akabinden her bir grubun kendisini kurtuluşa eren fırka olarak nitelediğini, diğer fırkaları ise kâfirlikle ve ebedi olarak cehennemlik olmakla itham ettiğini söyler. Ümmetin icmasına göre Allah'ı, peygamberlerini, dinin asıllarını (dinin temel hükümlerini) ikrar edenlerin kanı, malı ve canı koruma altındadır. Hangi fırkaya mensup olursa olsun bu özellikleri taşıyan kişinin öldükten sonra yıkanması, kefenlenmesi, namazı ve defni Müslümanlar üzerine vaciptir ve öldüğünde Müslüman mezarlığına defnolunur.

Yetmiş üç fırkanın aslının iki fırka olduğunu söyleyen müellif her bir fırkanın biri mahmûd biri mezmûm olmak üzere iki adının olduğunu söyler. Verdiği bilgiye göre bu asıl fırkalardan birincisi Ehl-i Sünnet'tir. *Ehl-i Sünnet* nitelemesi mensuplarının övgü maksadı ile kullandıkları; *Nevâsıb* ise muhaliflerin yergi maksadı ile kullandıkları bir isimlendirmedir. Asıl fırkalardan ikincisi ise Şia'dır. *Şia* ve *Ehl-i İman* nitelemesi mensuplarının kendileri hakkında övgü amacıyla; *Revâfız* ise muhaliflerin yergi amacıyla kullandıkları bir isimlendirmedir. Hz. Peygamber'den sonra imamın Hz. Ebû Bekir olduğunu söyleyenler kendilerine *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat*; Hz. Ali olduğunu söyleyenler ise kendilerine *Ehl-i İman* ve *Şia* demişlerdir ve her bir grup kendileri hakkında yergi amacıyla kullanılan isimleri tevîl etmiştir. Müellifin yetmiş üç fırkanın iki asıl fırkası nitelemesinden

kastı, önde gelen iki temel fırka olsa gerektir. Çünkü İmamiyye'ye mensup bir ismin Ehl-i Sünnet'i Şia'ya önceleyerek zikretmesi pek makul görünmemektedir. İki temel fırkadan kastı, İslam fırkaları arasında en yaygın olan ve diğer fırkalara nazaran daha fazla taraftara sahip olanlar olduğundan Ehl-i Sünnet'i Şia'dan önce zikreder. (28) Bu bölümde, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra hilafet meselesi ile ilgili müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilafları konu edinir ve bu hususta Şiilerin görüşlerine yer verir. (29-35)

Beşinci bölümden itibaren fırkaları tek tek ele almaya başlayan müellif ilk olarak Hariciliği işler. Hariciler; din, islam ve imanın kendi inandıkları şekilde olduğunu iddia ederler. Geri kalanları iman ve islam olmayıp belki istislamdır. Harici fırkaların görüşlerine geçmeden önce din, islam ve iman kavramlarının anlamları üzerinde duran müellif Harici fırkaların Ezârîka, 'Acârîde, Necedât, Sufriyye ve İbâziyye olmak üzere beş temel fırka olduğunu söyler.(36-38)Ancak tafsilatlı bilgi verirken bu beş fırka dışında başka fırkalar da zikreder. Bölümün sonunda tüm harici fırkaların Ali, Osman, Aişe, Talha, Zübeyr,Muaviye, Malik Eşter, Amr b. As ve taraftarlarını kâfir kabul ettiklerini ve kendilerinden teberri etmeyi vacip kabul ettiklerini söyler.Onlara göre nikâh esnasında Ali'den teberri ettiğini söylemeyen nikâh akdi gerçekleşmez. (39-46)Harici fırkaların altında birçok tali fırka zikreden müellifin bu konuda zikrettiği fırkaları çalışmanın sonunda bir tablo halinde vereceğimizden burda temel fırkaları zikretmekle yetindik.

Altıncı bölümde Mu'tezile'yiele alan müellif,bu konuda Mu'tezili fırkaların sayısının yirmi veya yedi olduğuna dair farklı kabullerin olduğunu söyler.Mu'tezile'nin kendisini Vâsıl b. Atâ'ya dayandırdığını söyleyerek konuya giren İbnDâ'î, büyük günah meselesi ile gündeme gelen *el-menziletubeyne'lmenzileteyn* görüşünden başlayarak Mu'tezili fikirleri zikreder. (47) Ancak Mu'tezile'yi işlerken farklı bir metot takip eder. Mu'tezili fırkaları ismen zikretmek yerine Mu'tezili isimlerden ve görüşlerinden söz etmeyi tercih eder. Bu meyanda Ğaylaned-Dimeşkî, Nazzâm, Esvârî,İskâfî ve daha pek çok Mu'tezilî isim ve görüşlerinden söz eder. Ancak Mu'tezilîyukarıda verilen bilgi dışında fırkaların isimleri ve sayılarından söz etmez. (47-55)

Yedinci bölümde iseCehm b. Safvân ve taraftarlarını konu edinir. Selm b. Ahvez el-Mazinî tarafından öldürülen Cehm'in pek çok bid'at ortaya koyduğunu ancak kendisinin bir kısmını zikredeceğini söyler. Bu bağlamda Cehm b. Safvân'ın sekiz görüşünü sıralar. Dırar b. 'Amr'ı, Cehmiyye başlığı altında ele alır ve kendisinin ve taraftarlarının görüşlerini özetle zikreder. Yine Mu'tezileile

ilişkilendirilen bir diğer isim olan Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'nin görüşlerini Cehmiyye başlığı altında verir. Bu iki isim dışında fırka olarak sadece Bekriyye'yi zikreder. (56-58)

Sekizinci bölümü Mürctie'ye ayıran müellif, Mürctie'nin beş fırka olduğunu söyler. Mürctiilerin Me'mun b. Harun b. Reşîd döneminde zuhur ettiklerini söyleyen İbnDâ'î, girişte zikrettiği beş fırkayı Yûnusiyye, Ğassâniyye, Sevbâniyye, Tûminiyye ve Merisiyye olarak verir. Akabinden Ğaylâniyye'nin de onlardan olduğunu söyler ve iman anlayışına kısaca değinir. (59-61)

İbnDâ'î er-Râzî, dokuzuncu bölümü ise Neccâriyye'ye ayırır. Neccâriyye'nin alt fırkaları olarak Burgûsiyye, Ze'ferâniyye ve Müstedrike'yizikreder. Bu fırkaların tamamının Allah'ın sıfatları konusunda Mu'tezile gibi; kesb ve istiaat konusunda ise Mücebbire gibi düşündüğünü ve rü'yeti reddettiğini belirttikten sonra farklı düşündükleri hususlara kısaca değinir.

Onuncu bölümde Kerrâmiyye'yi tek bir fırka olarak ele alan müellif, Kerrâmilerin fihri ve kelami görüşlerine dair ayrıntılı bilgiler verir. Kerrâmiyye'ye dair verdiği bilgileri çoğunlukla Şafîî KâdîZevzenî'den nakleder. Kerrâmilerin tikiyye yaptığı hususu üzerinde duran müellif, Kerrâmiyye ile Mürctie arasında herhangi bir ilişki kurmazken daha sonra Kerrâmiyye'yi teşbihçi bir grup olarak Müşebbihe bölümünde zikreder. (64-74, 76)

On birinci bölümde Müşebbihe-Mücessime başlığı altında adı teşbih ile gündeme gelen bazı isimlerden söz eder. Kendizamanında Müşebbehinin biri mammûd diğer mezmûm olmak üzere iki farklı şekilde isimlendirildiğini söyler. Mahmûd olan kendileri hakkında kullandıkları *Ehl-i Sünnet ve Cemaat*, *Selefi* ve *Ashâb-ı Hadîs* nitelemeleridir. Hasımları ise zem maksatlı onlar hakkında *Müşebbihe*, *Mücessime*, *Mücebbire* ve *Haşviyye* isimlerini kullanır. "Zamanımızdaki Müşebbihe itikatta tek şeriatta ise yedi fırkadır." diyen müellif, bu grupları şu şekilde zikreder. Kerrâmiyye'den bir grup, Mâlik'in ashabının bir kısmı, Şafîî'nin ashabının bir kısmı, Süfyan es-Sevrî'nin ashabının tamamı, İshak b. Rahaveyh'in ashabının tamamı, Ahmed b. Hanbel'in ashabının tamamı ve Kerrâmilerin çoğu. Kerrâmiyye'yi iki defa zikreder. Ancak bu iki grubu birbirinden ayırır. İlk grupla ilgili "füru'da Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabi olanlar" kaydını kullanırken yedinci sırada zikrettiği grup için "usûl ve fûruda Muhammed b. Kerrâm'a tabi olanlar" kaydını kullanır. (75-86)

On ikinci bölümü Ashab-ı Tenasûha ayıran müellif, tenasûhün sadece İslam dışı unsurlar tarafından benimsenmediğini; bazı İslam fırkaları tarafından da benimsendiğini söyler. Kişinin önceki hayatında

işlediği günaha göre sonraki hayatında farklı bir bedende vücut bulacağına inananların olduğundan söz eden müellif herhangi bir fırka ismi vermez. Ashab-ı tenasûhun görüşüne Kur'ân'dan delil getirdiği çeşitli ayetleri zikreden müellif, Ahmed b. Hâbit (Bağdâdî, 2011, s. 209).⁵ ve Fazlel-Hadesî'nin tenasûh hususunda aşırı görüşleri olduğunu söyleyerek bunlara kısaca değinir. (87-90)

Müellif, on üç, on dört, on beş ve onaltıncı bölümleri kendilerini Ehl-i Sünnet olarak niteleyen fırkalara ayırır ve yedi fırka olduklarını söyler. On üçüncü bölümü Ehl-i Sünnet'ten, Davudiler (Zahiriler) ve Ebû Hanîfe'nin ashabına ayırır. Kendi zamanında Davud'un ashabından kimsenin kalmadığını söyleyen müellif Ebû Hanîfe'nin ashabını itikatta Mu'tezile, Neccâriyye, Kerrâmîyye, Mürcie ve Cebriyye olmak üzere beş fırkaya ayırır. Hangi bölgelerde hangi fırkanın yaygın olduğuna dair verdiği bilgiden sonra Ebû Hanîfe'nin bazı görüşlerini zikreder. (91-95)

On dördüncü bölümü Ehl-i Sünnet'in üçüncü ve dördüncü fırkalarına ayıran İbn Dâ'î er-Râzî, bu fırkaların Malik ve ashabı ile Şafîî ve ashabı olduğunu söyler. Mâlik'in ashabını itikatta Havâric, Mu'tezile, Müşebbihe, Sâlimiyye ve Eş'ariyye olmak üzere beş fırkaya ayırır. Şafîî'nin ashabını ise Müşebbihe, Selefiyye, Havâric, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Yezîdiyye⁶ olmak üzere altı fırkaya ayırır. (96-107)

On beşinci bölümü İbn Küllâb ve Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye ayıran müellif bu iki ismi ve taraftarlarını da kendilerini Ehl-i Sünnet ve Cemaat olarak niteleyenler olarak zikreder.⁷ İbn Küllâb'ın Eş'arî'nin üstadı olduğunu söylemekle beraber Küllâb'ın Eş'arî'ye iki fırka sayar ve İbn Küllâb'ın görüşlerini özetledikten sonra Eş'arî'nin görüşlerini ayrıntılı olarak işler. (108-121)

İbn Dâ'î er-Râzî, on altıncı bölümde Ehl-i Sünnet ve Cemaat'edâhil ettiği son fırka (yedinci fırka) olarak Sûfiyye'yi ele alır. Sünnet iddiasında bulunanların Suffiler hakkında *evliya* ve

⁵Bağdâdî, bu ismi Ahmed b. Hâbit olarak zikreder ve Nazzâm'a mensup bir Mu'tezilî olduğunu ancak tenasûh konusundaki görüşlerinde Nazzâm'dan ileriye gittiğini söyler.

⁶Yezîdilerin hem Müşebbihe'den hem de Havâric'den olduğunu söyleyen müellif, bu grubu Müşebbihe ve Havâric'den bağımsız olarak zikretmesini Yezîd'ibeşinci halife olarak kabul etmelerine ve Ali b. Ebî Talib'e açıkça sebbetmemelerine bağlar. Çünkü Havâric Ali'ye açıkça sebbetmiş ve Yezîd'i kâfir kabul etmiştir. Müşebbihe ise Yezîd'i hem beşinci halife hem de imam olarak kabul etmiştir. +

⁷Böylece Ehl-i Sünnet ve Cemaat kapsamında zikrettiği fırkaların sayısı altı olur. Bir sonraki bölümde işleyeceği Sûfiyye ile beraber Ehl-i Sünnet ve Cemaat'edâhil ettiği fırkaların sayısı yediye tamamlanır.

keramet ehl-i ibarelerini kullandıklarını söyler. Ancak bu gruba EbûHanîfe, İsferyînî ve kerameti inkâr eden Mu'tezile'nin dâhil olmadığını söyler. Sufiyye'yi altı fırkaya ayıran müellif, fırkalardan birinin liderinin adını ve görüşlerini vermekle iktifa eder. Üç fırkayı adı ile zikreden müellif diğer iki fırkanın adından veya önde gelen isimlerinden söz etmeksizin görüşlerini verir. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın liderliğini yaptığı grup, Uşşâk, Nûriyye, Vâsiliyye,ve ismini zikretmediği diğer iki grubun fikirlerine dair ayrıntılı bilgi verir. (122-133)

İbn Dâ'î er-Râzî, on dokuzuncu bölümü İslam fırkalarından ikinci grup olarak nitelediği Şia'ya ayırır. Hasımlarının kendilerine Revâfız dediği Şia'nın kendi zamanında dört fırkasının varlığını koruduğunu söyler. İmamiyye, Zeydiyye, İsmailiyye ve Nusayriyye olarak zikrettiği bu dört fırkadan her biri diğerlerini tekfir eder. Müellif, akabinden varlığını koruyan ve koruyamayan Şii fırkaları yirmi fırka olarak sıralar. Kurtuluşa eren fırka olarak gördüğü İmamiyye'yi yirminci fırka olarak zikreder. Şii fırkaları tasnif ettikten sonra yetmiş iki fırkayı zikrettiğini; kurtuluşa eren fırkanın Ehl-i İmamet olduğunu; onların mezheplerinin ve görüşlerinin hakk olduğunu söyler.(167-193)

Dördüncü bölümden on dokuzuncu bölüme kadar İslam mezheplerini işleyen müellif hakk ile batılı birbirinden ayırmaya dair açtığı yirminci bölümde Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en hayırlısının Ehl-i Beyt olduğunu söyler. Ehl-i Beytin masum olduğunu bu sebeple sözünün hüccet olduğunu ve yaratılmışların en hayırlıları olduğunu savunur ve bu görüşüne delil olarak çeşitli ayetler ve hadisler zikreder. (194-199) Yirmi birinci bölümü ise İmamiyye'nin Usûlu'd-Dîn'e dair çeşitli görüşlerine ayırır.

İbnDâ'î er-Râzî'nin Mezhepleri Tasnifi

Havâric*	Mu'tezile**	Cehmiyye***	Mürjic	Neccâriyye	Kerrâmiyye	Müşebbihe-Mücessime	Ehl-i Tenasüh	Ehl-i Sünnet	Şia
1	Ezârîka 20 fırka	Bekriyye	Yûsufiyye	Burgûsiyye	Kerrâmiyye	Müşebbihe-Mücessime	Ehl-i Tenasüh	Davudîler (Zahirîler)	Sebeiyye
2	'Acârîde		Ğassâniyye	Za'ferâniyye				EbûHamîfe'nin ashâbı	Kâmilîyye
3	Necedât		Sevbâniyye	Müstedrike				Malik ve ashâbı	Beyâmiyye
4	Sufriyye		Tûminiyye					Şâfiî ve ashâbı	Muğirîyye
5	İbâziyye		Merisiyye					İbnKullâb ve ashâbı	Mansûriyye
6								Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve ashâbı	Hattâbiyye
7								Süfiyye	Ğurâbiyye
8									Şer'îyye
9									Hişâmiyye

* Muellif, bu beş fırkayı harici fırkaların asılları olarak zikreder. Bu asıl fırkalar dışında 'Acârîde'nin beş kolu olduğunu söyler. Bu fırkaları Meymûniyye, Hemziyye, Saliyye, Şebbiyye ve Mülkerremiyye olarak zikrettikten sonra Hafsiyye'nin de 'Acârîde'den olduğunu söyler. Asıl olarak nitelendiği fırkalarla ilişkilendirilmeksizin Yezidiyye, Dabhâkiyye, Beyhesiyye, Neseviyye, Ahnesiyye, Avfiyye, Şemrâhiyye, Hâzimiyye, Ma'bediyye, Reşidiyye, Etrâhiyye ve Mubakkime'yi Havâric başlığı altında zikrederek görüşlerine dair kısa bilgiler verir. (40-43)

**Mu'tezili fırkaları ismen zikretmez. Muellifin Mu'tezili fırkaların yedi veya yirmi olduğunu dair verdiği bilginin akabinde pek çok Mu'tezili isimden, görüşlerinden ve taraftarlarından söz etmesinden hareketle bu iki görüşten ikincisini benimseydiği kanaatine vardık. Ancak fırka isimlerini zikretmediğinden tabloda bu bölümü boş bıraktık. (47-55)

***Cehmiyye'nin alt kollarını zikretmeyen muellif, sadece Bekriyye'yi zikreder. Dirar b. 'Amr ile Abbâd b. Süleyman es-Saymerî ve taraftarlarını Cehmiyye başlığı altında ele alır. (56-58)

10																			Yüsiyye
11																			Mufaddaliyye
12																			Zürariyye
13																			13. firka ****
14																			14. firka *****
15																			Mufavvida
16																			Keysiyye
17																			EbuMuslimiyye
18																			Ismaaliyye
19																			Zeydiyye
20																			Imamiyye/Isna Aşeriyye

**** İshak b. Ğâlib, Abdullah b. Sinân, Muhammed b. Müslim'in de aralarında olduğu Allah'ın diğer şeyler gibi olmayan şey olduğunu iddia eden grup.

***** Allah'ın ahirette baş gözü ile görüleceğini iddia edenlerdir. MeyssemTemmâr, EbûBasîr ve Hişam b. Hakem bu görüşte olanlardır.

Sonuç

Müellif temel fırkalar olarak Havâric, Mu'tezile, Cehmiyye, Mürcie, Neccariyye, Kerrâmiyye, Müşebbihe-Mücessime, Ashâb-ı Tenâsuh, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ve Şia'yı zikreder. Havârici beş, Şia'yı yirmi, Mürcie'yi beş, Ehl-i Sünnet'i yedi Neccâriyye'yi üç, Kerrâmiyye, Müşebbihe-Mücessime, ve Ashâb-ı Tenâsuh'u birer fırka sayar. Mu'tezili fırkaların sayının yedi veya yirmi olduğuna dair farklı kabullerin olduğunu söyleyen müellif bu konuda kanaatini belirtmez. Mu'tezili fırkaların isimlerini anmayan müellif önde gelen Mu'tezili isimlerden ve görüşlerinden söz eder. Cehmiyye'yi işlerken Cehm b. Safvan'ın görüşlerini öne çıkaran müellif Cehmiyye'nin alt kollarından söz etmez. Cehmiyye bölümünde sadece Bekriyye'yi zikreder.

Bu tasnifat ana başlıklar altında verdiği ilk bilgilere dayanır. Ancak ilgili konu başlıkları altında ayrıntılı bilgi verirken bazen başlangıçta verdiği sayıdan fazla fırka zikretmiş; bazense fırka isimlerinden hiç söz etmeksizin o mezhebin önde gelen isimlerinin görüşlerine yer vermekle yetinmiştir.

Bu bilgilerden hareketle müellifin fırkaları tasnif ederken herhangi bir sistematik takip etmediği söylenebilir. İmamiyye'ye dair bilgi verirken daha önce yetmiş iki fırkayı zikrettiğini söyler. Yetmiş iki fırkayı zikrettiğini söylemesi ise müellifin yetmiş üçü kesretten kinaye olarak algılamadığını gösterir. Müellifin ana başlıklar altında verdiği ilk bilgiler dikkate alındığında fırkaların sayısının yetmiş üçe ulaşmadığı görülür. Teferruatta zikrettiği fırkalar dikkate alındığındaysa fırka sayısı yetmiş üç rakamını aşar.

Ana başlıklar altında verdiği ilk bilgilerden hareket edilerek yetmiş iki rakamına ulaşılabilir. Ancak bu durumda Mu'tezili fırkaları yirmi fırka; Cehmiyye'yi ise sekiz fırka olarak saydığını kabul etmek gerekir. Müellifin Mu'tezili fırkaların yedi veya yirmi olduğuna dair verdiği bilginin akabindenpek çok Mu'tezili isimden, görüşlerinden ve taraftarlarından söz etmesi Mu'tezile'yi yirmi fırka saydığına yorumlanabilir. Bu durumda Cehmiyye'yi sekiz fırka olarak sayması gerekir ki Cehmiyye'yi işlerken sekiz fırka değil de Cehm b. Safvan'ın sekiz görüşünü sıralar. Ayrıca dört temel Şii fırkadan biri olarak zikrettiği Nusayriyye'yi yirmi fırka arasında zikretmediğinden İmamiyye ile beraber fırkaların sayısı yetmiş iki olur. Nusayriyye'yi hesaba kattığımız takdirde fırkaların

sayısı yetmiş üçe tamamlanabilir. Bu ihtimal dışında daha önce de dile getirdiğimiz gibi fırkaların sayısı yetmiş üçe ya ulaşmaz ya da yetmiş üçü aşar.

Kaynakça

BAĞDÂDÎ, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

EBU'L- ME'ÂLÎ, Muhammed b. Ubeydullah (ö.485/1092'den sonra), *Beyânu'l-Edyân der Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmi*, Tsh. Abbas İkbâl Aştîyânî, İntişârât-ı İbnSînâ, Tahran 1312/1934.

İBN DA'Î er-RÂZÎ (VII. asrın ikinci yarısı/XI. asrın ikinci yarısı), SeyyidMurtezâ b. Dâ'îHasenî, *Tebşîrâtü'l- 'Avâm fî Ma'rifetiMekâlâti'l-Enâm*, tsh. Abbâs İkbâl, İntişârâtıEsâtîr, y.y. 1945.

KAPLAN, Doğan, "Farsça Yazılmış İlk Makâlât Eseri: Beyânu'l-Edyân der Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhilî ve İslâmî", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/1 (Bahar 2013), ss. 45-91.

KARA, Ömer, "Râgıb el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIV/398-401.

SEYYİD, EymenFuad, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII/232.

ZİRİKLÎ, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris (1396/1976), *el- A'lâm*, Dâru'l-İlm, y.y. 2002.